

AZ ÁRVÍZ A MŰVÉSZETBEN

ÍRTA

HORVÁTH HENRIK

A múlt századeleji pesti művészet hangulatát a mértéktartás, a lelki egyensúly és az elégedettség jellemzik, a vasárnapi derű, a boldogság, »a régi jó idők« léghő pedig különös varázssal aranyozza be. Mindez azonban csak kis részben a külső állapotok tükré. A szívesen táblabíróvilágnak nevezett pesti biedermeier lelkületét is tragikus viharok kavarták fel, az elején és a végén egész nemzedékek életnívóját leszállító, jólétét elpusztító háborúk dúltak (a napóleoni háborúk és az 1848-as szabadságharc). Az 1831-es kolerajárvány sem látszik túlzottan alkalmasnak a fent körülírt hangulatok kiváltására. De ezek a jelenségek az egyetemes európai vagy legalább is a közös magyar sorshoz tartoztak. A nagy árvíz ezzel szemben a két testvérvárosnak, vagy inkább magának Pestnek külön ügye volt. Ábrázolásai így kivétel nélkül pesti vagy Pesten megfordult művészekről származnak, amiből aránylag magasfokú hitelességükre kellene következtetni. Ezek szerint tehát kútfői értékük nyomul előtérbe. A tartalmi probléma épp az ilyen váratlan, katasztrófális jellegű eseménynél nyer rikító világítást és azt a történeti okok, szokások és hagyományok módszertani segédeszközeivel megfogni nem lehet. Az illusztratív hajlam, amely témaválasztás céljából főleg a romantika művészeit csábította a történelem, mesevilág és a legenda területeire, ezekben az eddig csak özönvíz-vagy hajótörésábrázolások alakjában ismert és meg-

szokott feladatokban megdöbbenve szembetalálta magát hirtelen a közvetlen valósággal, ahol a drámai mozgalmak, a gazdag alakos képszerkezetek és általában a kimért polgári helyzetektől eltérő szokatlan jelenetek már adva voltak.

Az európai egykorú művészet romantikus csoportja ezen a téren már páratlan mintaképeket állított fel. Tengeri viharok, kalóztámadások, hajótörések, életmentő jelenetek stb. ábrázolását különösen Eugène Delacroix mesteri ecsetje révén oly példát statuáló magasságig vitte, melynek lenyűgöző befolyása alól az epigonok közül senki sem tudta magát távortartani. Még a szerény pesti árvízképeken is felismerhető, az ő és Theodore Géricault műveinek (Medúza tutajja) hatása, ezeken azonban a magasztos páthosz menthetetlenül a szentimentalizmusba csapott át. A heroikus helyzeteket és gesztusokat itt a fékezhetetlen természeti erők és a pusztító elem előtti borzalom érzése követi. Az árvíz jelenetek tartalma érzélgős genréképek fogalmazásához nyújt alkalmat, amelyet a művészek szívesen aknáztak ki. A kor egész lelkületéből könnyen érthető, hogy ezek az ábrázolások nagyon népszerűek voltak, mint nagyszerű eszközök érzelmes gondolattársítások ébresztésére, könnyes hangulatok keltésére és az egész kor lelkét legjobban jellemző szentimentalizmus állandó ébrentartására. A művészettörténeti értékelhetőség mértékét ezek az árvízképek csak kivételesen ütik meg és természetesen jóval mögötte maradnak nemcsak a lefolyt eseményeknek, hanem a kor általuk kiváltott igazi hangulata érzékeltetésének is.

Az esemény arányaiban és hatásaiban valóban történeti volt (hacsak helytörténeti is), még abban is, hogy egyszeri, egyedülálló, soha meg nem ismétlődhető jellegű. Egy ilyen váratlanul kirobbanó esemény a történeti módszertant is más feladat elé állítja, mint a történeti funkciókból és előzményekből megszokott levezetés. A pesti árvíz oknyomozó vagy szellemtörténeti beállítása teljes lehetetlenség volna. Az esemény maga és még inkább az irodalom

és a művészet szellemi síkjain való visszaverődése, formába öntései annak a próbája, vájjon azok az alapelvek és fejlődéslelektani kategóriák, melyeket a történetkutatás a korszellem lényegére, az élet stílusára és rendszerére nézve felállított, még egy ilyen elemi katasztrófával szemben, illetve az ilyenekkel szemben való állásfoglalásban, az azokra való reagálásban is helytálló-e vagy sem. Vájjon a biedermeier és a romantika szelleme, melyek itt egymást átmetszik, a megszokott marad-e az árvízábrázolás tükrében is. Az életnek olyan mélységei nyílnak itt meg, amelyek festői meg rögzítésére a katasztrófa nélkül sohasem lett volna alkalom.

Így tehát kettős feladat előtt állunk. Először is meg kell állapítani, hogy mit lehet a képes ábrázolásokból az esemény lefolyására, terjedelmére, következményeire vonatkozóan, mint forrászerű, eseménytörténetileg érdemleges adatokból kihámozni, másodsor pedig, hogyan tükröződik egy hatalmas természeti katasztrófa a képzőművészeti alkotás egész szélességében, kezdve a korstílus legmagasabb színvonalát teljes értékűen képviselőcéhbeli művészek-től, egyes többé-kevésbé tehetséges műkedvelők alkalmi képein keresztül a naiv, szenzációt hajszóló röpiratok tömegéig, melyeknek tudás és felfogás tekintetében már semmi közük sincsen a művészet-hez. A két jelenségsoport vizsgálatából a művészet- és esemény-történeti jelenségeken túlmenően előállhat a korhangulat teljesen hiteles keresztmetszete.

Barabás Miklós kisméretű vízfestménye úgyszólván csak tárgyilagosságot állapít meg. (Színes melléklet a címlap előtt.) Nem az eseményt írja le, nem szenvedéseket, hőstetteket, hangulatokat, hanem egy konkrét esetből kifolyólag az árvíz pusztító hatását. Beomlott kétemeletes saroképület áll előttünk, neoklasszicista stílusban, az úgynevezett Derra-ház Pesten. Baloldalon copfzülésben tartott házsarok erkéllyel, alatta üzlethelyiség. Sem emberi, sem állati lény nincs a képen. A ház a mai Erzsébet-tér és Bálvány-utca sarkán állott. Belső beosztásáról a Bálvány-utcai rész beomlása folytán pontos

keresztmetszetet kapunk, ami a nyilván általában elterjedt nagyobb pesti háztípusra jellemző bepillantást enged. A dongaboltozattal befedett két földszinti helyiség felett az I. és II. emeleten két-két egyező méretű szoba látható. A padlás függőleges deszkákkal van felszítva. A ház utcai sarka világosan kivehető ugyan, de előbb valószínűleg egy kis beugrás következett, mivel a megmaradt fal nem egy irányban fekszik a Bálvány-utcai falvonallal. A nagy részben gerendák, deszkák és egyéb farészek fekszenek kaotikus összevisszaságban. Két, aránylag nagyméretű faltömb nekidült a gerendahalmaznak, illetve a még álló belső falrésznek. A földszinti és az első emeleti részen, az Erzsébet-tér felé nagy rész tátong, míg a második emelet fala még ép maradt. Az így keletkezett nyílásban törmelékek és gerendák torlódnak egymásra. A háztól jobbra barokkos, erkéllyel díszített épület áll. A kép jobb alsó sarkában van a rövid aláírás: Barabás. Különös, hogy Barabás, a kortárs, az egész árvízből csak ennek a kis építészeti vázlatnak a témáját merítette. Nines ugyan kizárva, hogy a magántulajdon rejtett zugaiból még előkerül idevágó kép vagy rajz, de ő maga hosszú képlistaiban nem tesz említést egyről sem. Ez eléggé feltűnő a tárgyi érdeklődést annyira lekötő, a festői szemnek annyi lehetőséget nyújtó eseménynél. Azon nem csodálkozunk, hogy ezek az érzelgős jelenetek az ő józan székely természetét nem túlzottan érdekelték. De a kútfői értéke éppen ezért annál nagyobb. Barabás megingathatatlan tárgyilagosságánál fogva egészen bizton feltehetjük, hogy a Derra-ház az árvíz után valóban úgy nézett ki, ahogy ő lefesti. Tekintettel arra, hogy ez az épület az alább még tárgyalandó Schwindt-, Terstyensky- és Klette-sorozatban is visszatér lényegtelen, de a valószerűség rovására menő változtatásokkal, arra is gondolhatnánk, hogy számukra a kis Barabás-féle vízfestmény szolgált mintaképül. Ez annál is inkább valószínű, mivel az említett sorozatban ez a három sokkal kevésbé kelti egy határozott emlék után festett kép benyomását, mint Barabásnál

és statikailag szinte lehetetlenül van megörökítve. Tagadhatatlan azonkívül, hogy már magában a leomlott sarokban, a ház belsejébe nyíló betekintésben, a nagy utcai résben stb. olyan érdekes festői lehetőségek rejlenek, melyekben Barabás még kétségbeesett özönvíz-jelenetek nélkül is meg tudta az árvíz hangulatát érzékeltetni.

Annál inkább kapóra jöttek ezek a jelenetek a bécsi Ranftl János Mátyásnak, kinek nagy olajfestménye három eredeti példányban és egy későbbi másolatban maradt reánk. Az egyik példány a bécsi császári gyűjteményekből a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába került nemrég, egy másik szintén keletkezett és aláírt változatot a Székesfővárosi Történeti Múzeum őriz (1. kép), míg egy Grazból származó nagyon szép harmadik, budapesti magántulajdonban van. A H. B. J. monogrammal és 1857. évszámmal ellátott másolat a budapesti műkereskedelemben lappang.

A kép középpontjában egy nagy tutaj van, melyet magyarruhás, hosszúhajú, bajuszos ember és ugyancsak magyarruhás lány kormányoz. Az előtérben két gyermekével egy, a biedermeieres szépségkánonnak minden tekintetben megfelelő, odaliszk-szerűen leomló ájult asszony fekszik, kit nagyon öreg anyóka gondoz. A középen álló szakállas férfi azon fáradozik, hogy egy tetőnyíláson keresztül anyja karjaiból egy gyermeket átvegyen. Mellette magyarruhás fiú nyújtja ki kezeit egy teknőben úszó fiatal nő felé. A teknőn látható a szignatúra: Ranftl 1838. Jobbra a háttérben menekülők kúsznak fel egy összeomló ház romjaira, hátrább mentőcsónakok és a háttérben álló házak és romok felett a Józsefvárosi plébániatemplom jellegzetes homlokzata emelkedik ki. Félreismerhetetlen bécsi báj lebeg az egész felett és ez a fekvő női alak ábrázolásában a tragédia vihara és a kézenfekvő életveszély ellenére még az érzékiség határait is érinti. De minden félelem, rettegés, kiabálás, kétségbeesés mellett világosság és rend jellemzi a kép hatását, mint a korhangulat és a biedermeier-

stílus félreismerhetetlen tünete. A templom homlokzata is tárgyilagos pontossággal van lefestve. A művész nagyon jól ismerhette a magyar és a pesti viszonyokat. A bécsi akadémia és Fendi Péter tanítványa volt, akit kalandvágya 1826-ban és 27-ben Moszkvába és Szentpétervárra is elsodort. Már kiindulása is eléggé különös: egyik első képét, a kardját nézegető örült Tassot ugyanis egy műkereskedő, mint régi olasz képet adta el Eszterházy hercegnek, aki még a hamisítás kipattanása után is pártolta a művészt, megfestette vele 1828—1831 között a tatai plébániatemplomnak Szent Ágostont az angyalokkal ábrázoló oltárképet, 1838-ban magával vitte Londonba, sőt még fia, Pál herceg is megszerezte 1843-ban »Az özvegy« című képét. Később a varasdi megyeház üléstermének díszítésére tizenöt magyar király életnagyságú arcképét festette meg.¹⁾ Legnépszerűbb, legismertebb és talán legsikerültebb festménye, nemcsak magyarországi képei közül, hanem egész oeuvrejében a pesti árvíz-kép. Meleg színhatása részben elhitheti velünk, hogy Tassóját régi olasz festmények tarthatták. Magyar dolgokban való jártasságát fitogtatja az alakok ruházatában is. Igaz, hogy ezzel el is árulja idegen voltát. Látni fogjuk, hogy magyar parasztokkal, csikósokkal, magyarruhás lányokkal és asszonyokkal stb. főleg az idegen művészek szokták Pest utcáit benépesíteni, a hazai művészek alkotásaiban a staffágealakok tisztos polgári öltözéket hordanak. Ez a különös jelenség természetesen nemcsak az árvízképekre szorítkozik, hanem Pest látképeit ábrázoló egyéb festményekre is. Mint nagyon szép példára hivatkozunk Hölzer J. gyönyörű olajfestményére (dr. Eszlári István Máv. főtanácsos úr tulajdonában),²⁾ ahol az előtérben látható polgári és katonai alakok mellett a magyar- és tótruhás genrefigurák úgyszólván Buda és Pest nagyobb hitelességének tökéletesítésére szolgálnak. Kissé naiv kísérletek ezek a pusztá romantikájának, mely a nyugati biedermeier kultúrában Lenau balladáit és verseit (Werbung, Die drei Zigeuner, Mischka an der

Theis, Mischka an der Marosch, Schilflieder stb.) révén megszokott, sőt kedvelt dolog volt, becsempészésére az ábrázolásba. Ezekkel az eszközökkel akarták Pestet a középeurópai biedermeier egyhangúságából kiemelni és azokat a szinte kényszerképzszerű gondolat-társításokat ébrentartani, amelyeket a magyar főváros fogalma ingatag visszaemlékezések és a vélt exotikumban rejlő örömök hatása alatt a 30-as évek nyugati kultúrfiliszteusai agyában kiváltott. Ez az igyekezet még évtizedekkel tovább él, mint a pesti árvíz emléke. Schmelzer János Bernát drezdai művész 1858-ban újból visszatér a témára, még pedig Wesselényi Miklóssal kapcsolatban, akinek emlékére szép vízfestménysorozatot szentel. Az itt szereplő árvízképen egy palota tetején a mellvéden térdelő, lobogóhajjú, kékszoknyás asszonyt látunk, amint egyik gyermekét átnyújtja a korlátan álló, vörös díszmagyarba öltözött, szélesmozdulatú kalpagos Wesselényinek, ki jobb karján már másik gyermekét tartja (2. kép). Nem vitás, hogy ez a jelenet a pesti árvizet és annak hőseit akarja ábrázolni, bár a háttérben látható város körvonalai erre semminemű támpontot nem nyújtanak. A hangsúly itt teljesen magán a jeleneten van, a háttér ábrázolása irreális és csak alárendelt jelentőségű. A megváltozott arány, az alakok uralkodó szerepe, a tökéletesen zárt képszerkezet és az érzelgős életképek heroikus páthosza az 50-es évek hangulatát tükrözi. A hiteles, vagy képzelt részletek kulisszaszerű halmozása, mely különösen a később még bővebben tárgyalandó rajzokat és metszeteket jellemzi, itt már annyira háttérbe szorul, hogy a tájképi háttér leíró, szinte műszaki pontossága már egyáltalában nem fontos. A két főalakra leegyszerűsített mentési jelenet a zárt képszerkesztés alfája és ómegája. Schmelzer árvízképének a párján szintén Wesselényi Miklós áll a cselekmény tengelyében, aki egy kunyhóban ágyon fekvő nő kezét fogja. Baloldalon csikósa vár a lovával. Az 1857-ben Parisban festett kép háttére egyáltalában nem akar nagyvárosi környéket, még kevésbé magát Pestet

ábrázolni, hanem teljesen semleges környezetet, melybe csak Wesselényi díszmagyarja és a csikós, mint megszokott konvencionális tartozékok visznek bele valami bizonytalan magyar légkört. Itt ár víz jelenetről nem is lehet beszélni, a vízfestmény háttalján írt magyarázat: »Erster magnetischer Heil versuch auf seinen Gütern« a késői romantikában annyira népszerű delejes gyógymódok világába utalja ezt a jelenetet. Itt is, de árvíz-képből is már teljesen hiányzik a biedermeier-festmények kissé fontoskodó, nyárspolgári és merev felfogása. A magyarruhás alakok nem naiv néprajzi érdeklődés szüleményei, hanem a színpadias gesztusok és kosztümök kedvelésében lelik magyarázatukat.

Már egészen a magyar biedermeier bűvkörébe tartozik gróf Forray István három érdekes vízfestménye, melyek a Székesfővárosi Történeti Múzeum új szerzeményei.³⁾

Ezekben a képekben hiába keressük Ranftl és bécsi társainak néprajzi beállítottságát, még kevésbé az ötvenes évek színpadiaságát. Ezek a mentési jelenetek szigorú, nem ritkán az önkéntelen öngúny határáig menő polgári légkörben játszódnak le. Az egyik képen p. o. a mentési jelenet színhelye egy nagy sarokház előtti, víz alatt álló térség. Az egyik ablakból létra vezet a ház előtt álló csónakba, melyen frakkos, cilindres úr halad lefelé, vállán, mint egy biedermeieres »jó pásztor« birkát visz. Az ablakokból és a csónakból nyugodtan, sőt kényelmesen figyelik ezt a szokatlan jelenetet. A csónak bal végén, a többiektől teljesen függetlenül, egy az akkori szemmérték szerint aránylag lendületes mozgásban ábrázolt szerelmes pár találkozik. Jobboldalon szintén víz alatt álló, a kép háttérébe vezető utca látható, telt csónakokkal. A sarokban az aláírás: J. Forray. Az utcák, térik és házak gróf Forray István képein úgyszólván tökéletesen semleges színpadot állítanak elénk: hiába kerestünk határozottan felismerhető pesti épületeket, de még sajátos pesti zamatot is, azt legfeljebb a nyugodt klasszicista formák jelzik. Egy másik vízfestményen víz

alatt álló utcát látunk, melyben háromablakos ház előtt, zajló jégtáblák között nagy csónak áll (3. kép). A csónakban egy magyarruhás és egy hajós külsejű ember evez. A csónak közepén a nyugodtan magyarázó, frakkos és cilinderes úr és a kis női alak között méltóságtejes nagyasszony áll hátnézetben. A középső ablakban két úr látható, ugyancsak társasági ruhában és hasonló nyugalommal, továbbá egy hölgy, akit egy másik, kisebb csónakból felnyúló gavallér kézen fog, illetve lesegít. Ennek a hosszú kabátban és díszkalapban megfestett fiatalembernek rugalmas mozdulata és hölgyének szeles előrehajlása az egyetlen erősebb mozgás és indulatkifejezés a szinte mozdulatlanságba merevült légkörben. Epikus szélességben és lélektanilag hihetetlen merevségben folynak le előttünk egész tömegkatasztrófák. De Forray István gróf vízfestményei éppen ebben a nyugodt kimértségükben hallatlan közvetlen, átütő erejű kordokumentumok. Mindez, ha lehet, még fokozottabb mértékben áll harmadik lapjára nézve. Szűk utcában két házsarok között, zajló jégtáblák közepette gázol egy lovas a legápoltabb külsővel és kecses eleganciával. Figyeljük csak a finoman elrendezett hajviseletet és a botot tartó jobbkez kecses mozdulatát. A lovassal szemben fiatal hölgy áll az ablakban, ki zsebkendővel integet. Jobboldalon komor férfi tekint ki a házból, míg a baloldali ház erkélyéről Öreges hölgy figyel a jelenetet, azzal a finoman leskelődő, kissé mérges tekintettel, mely a kor arcképbábrázolásainál szinte elválaszthatatlan velejárója öregedő nagynéniknek és vénkisasszonyoknak egyaránt. A jelenetezés tökéletes, a szereplők és figyelők pontosan kiosztott szerepekben elevenítik fel a várost pusztító árvíz kellős közepén, az ablak előtti hódoló sétálást, a régi jóidők egyik legjellegzetesebb élet-és udvarlási formáját (4. kép).

Forray István gróf képeinek elbírálásánál már tekintettel kell lenni arra, hogy ezeket a nyárspolgári jeleneteket olyan ember festette, ki mint viláगतzó Ázsiában és Afrikában széles területeket

barangolt be. Útjáról vázlatok és benyomások tömegét hozta magával, de ezek csak 1859-ben bekövetkezett halála után láttak érdekes albumban napvilágot. Képzelő erejének korlátoltsága és átélési képességének alacsony foka tehát egyáltalában nem szűk látóköréből vezethető le, hanem a sajátos pesti élet formáiban és szokásaiban leli magyarázatát. Sem a helyi viszonyok, sem a korlelkület belső arányai nem voltak alkalmasak ilyen váratlan, mindent romboló elemi csapás megfelelő visszaadására. Forray gróf festői kedvtelése, mint tünet is sok tekintetben jellemző a pesti biedermeier kultúrára. Nem elszigetelt jelenség, hanem jellegzetes képviselője korának. A műkedvelői festegetés talán sohasem volt annyira elterjedve, sohasem tartozott annyira az általános műveltség fogalmához, mint akkor. Nagyon tanulságos keresztmetszetben tárja ezt elénk Nyitrayné Stettner Teréz albuma, Petrich András tábornok, Sándor Mina grófnő, Szapáry grófnő, Stettner József, a tulajdonos stb. iskolázott ecsetről tanúskodó képecskéivel.³⁾ Ennek az úri műkedvelésnek nagyon tekintélyes magaslatát jelenti gróf Forray István művészete. A rajzot és a festészetet egy pár önálló rajziskola (Lieder, Landau), később pedig egy akadémia (Marastoni) tanította. Azonkívül számos művész működött mint házitanító az előkelő körökben, föl egészen a főhercegi-nádori családig. Itt a drezdai születésű Kiette Károly adott rajzleckéket Erzsébet főhercegnőnek és József főhercegnek. 1836-ban Pozsonyból került Budára a főhercegi udvarral és az 1847-ben történt visszavonulásáig itt és Alcsuton működött. A pesti árvizet Kiette tíz litografált lapban örökítette meg, melyeket Tomola Ferdinánd adott ki. Tekintettel arra, hogy Tomola maga is egyik súlyos károsultja volt a katasztrófának, a művész ezeket a rajzokat ingyen bocsátotta rendelkezésére. A litográfiaiához tartozó címlap felirata így hangzik:

Bildliche Darstellungen sammt Beschreibung als Gedenblätter
der am 13., 14., 15., 16. März 1838. stattgefundenen furchtbaren

und nie erlebten Überschwemmung beyder königlichen freyen Nachbarstädte Ofen und Pest.

E sorok alatt Tomola háza és üzlete van ábrázolva. Alatta folytatódik a felirat:

Nach der Natur gezeichnet, und dem Verleger als eine Freundschaftliche Beisteuer zur Erleichterung seines durch diese Überschwemmung selbst erlittenen namhaften Schadens gewidmet von Karl Klette Erzherzoglicher Hofmaler zu Ofen und Adam Brenner Akademischer Künstler zu Wien. Pest im Verlage bei Ferd. Tomola. Gez. u. Lith. von Adam Brenner. Ged. bey A. Leykam in Wien.

Ezekből a sorokból kitűnik, hogy az a feltevés, amely szerint Kiette Ranftl-al együtt készítette volna rajzait, tévedésen alapszik, mert társszerzőként Brenner Ádám bécsi akadémiai festő szerepel. Ennek a mesternek egyes munkái szintén szerepelnek a magyarországi művészettörténetben. Így a besztercei templom számára megfestette a Nepomuki Szent János oltárképet. A Történeti Képcsarnok őrzi tőle a II. Rákóczi Ferenc és Rákóczi József herceg arcképét. Az árvízszorozaton való közreműködése azonban inkább csak névleges. A címlap baloldalán tükörírásban alkalmazott aláírás után ítélve az ő tevékenysége úgyszólván csak a címlap tervezésére szorítkozott, míg a többi tíz lapon mint rajzoló Kiette, mint litográfus pedig Scheht György szerepel. A címlap Tomola háromemeletes, ötablakos házát ábrázolja. A második és harmadik emelet egy-egy ablakából nők kiáltanak segítségért. A cégtáblán olvassuk: Eingang F. Tomola. Jobbra és balra alacsonyabb házak, előttük három mentőcsónak. Jobboldalt magas talapzaton áll Szent Kristóf hatalmas méretű szobra. Ez a szobormű Bauer Mihály budai szobrász alkotása. 1833-ban, mint a róla elnevezett patika cégére az ugyancsak Szent Kristóf nevét viselő téren állt, Birli doktor házának sarkán, az első emelet magasságában. Brennernél ez a helyrajzi tévedés ugyan elképzelhető, bár Kiette, vagy maga Tomola erről könnyen felvilágosít-

hatták volna. De ez sincsen kizárva, hogy a régi Pestnek az a jellegzetessége, »a nagy Kristóf« mint képletes »pars pro toto« került a pesti árvízszorozat címlapjára. Művészettörténetileg ez a sorozat inkább csak alkalmi vállalkozásnak mondható, az esztétikai igényeket nem elégíti ki. Tartalmi vonatkozásban azonban sok fontos támpontot nyújt az árvíz hatásáról és ezeket néha eléggé bőbeszédű feliratokkal még jobban konkretizálja. De ezenfelül közvetlenségével gyakran még túlzásaiban is annyira jellemzi a korhangulatot, hogy a komoly kultúrtörténeti magyarázat rendszerébe állítása és értékelése feltétlenül megéri a fáradságot.

A második allegorikus lapot a felirat szerint Tomola Ferdinánd elgondolása alapján Brenner Ádám és Kiette Károly rajzolták a budai és pesti lakosok hálájának kifejezésére. A köremetszésfc ezúttal Lanzedelli végezte, a nyomtatást pedig megint a bécsi A. Laykam cég. A hosszú lélegzetű magyarázathoz tudjuk meg az ábrázolás tárgyát és értelmét:

»Magas sziklán látszik a jótékonyág géniusza, mellette a szimbolikus bőségszaru, jobbjában az osztrák császári ház kőből faragott címerpaizsát tartja, az erre rámutató balkeze azt magyarázza, hogy a jóságos uralkodó és a nagylelkű főherceg-nádor jóvoltából a segítség sugara rásütött a szorongattatás éjszakájára. A szikla körül csillognak azon országok és tartományok címerpaizsai, melyek szép versengésben eleget tettek a császár atyai felhívásának a szerencsétlenek vigasztalására és támogatására. A szikla jobboldalán látjuk magukat az adakozó népeket, a jótékonyág oltára körül] tolongva. A szikla lábán ül Klio, a történetírás múzsája. Az ő keze felejthetetlen háládatos szavakat vésett a sziklafalba. A szikla körül sorakoznak csoportokban Buda és Pest hálásan az ég felé tekintő lakosai. A háttérben nap-sugaraktól megvilágítva a budai várpalota, a drága és magasztos nádor és főmagasságú családjának székhelye. Atyai kegyének, mindenre terjedő gondoskodásának köszönhetjük az általános szorongattatás közepette a lehetőséget, hogy folytathatjuk azokat a foglalkozásokat, melyek hivatva lesznek arra, hogy az elveszett jólét szorgalommal és munkával újra életrekeltsük és a romokban heverő várost újból felépítsük. Ezt jelképezi a képen egy külváros újjá-

építése, új térség kialakításával, melyen majd későbbi boldogabb napokban megfelelő emlékmű hirdeti az esemény borzalmait az utókornak, de egyszersmind a jótékonyág fényét, mely a magasztos császári háztól kiindulva a szerencsétlen napokat dicsővé és örökké emlékezetessé teszi.« A sziklára — a fenti magyarázat szerint — Klio a következő sorokat véste:

Dem König Heil, der als uns Unglück beugte
 Sein Vaterherz im schönsten Lichte zeigte,
 Wenn auch die Zeit mag wechselnd sich gestalten
 Dank, Lieb und Trexi sey ewig Ihm erhalten.

Dem edlen Palatin des Himmels Segen!
 Des Landes Dank schall jubelnd Ihm entgegen.
 Wie auch Vernichtung unserem Glück gedräut
 Durch seine Huld erblüht es uns erneut.

Den edlen Fürsten und den Völkerscharen,
 Die zwar uns fremd, doch milde Spender varen
 Den Bruderstaaten, die um Habsburgs Thron gereiht
 Sey unvergänglich unser Dank geweiht.

Ez a költemény, épúgy mint az egész képsorozat, nem valami kimagasló teljesítménye az érzéskifejezésnek vagy a tehetségnek. Némi gyakorlattal készült alkalmi rímek, melyek a kispolgári album- és gratulációs költészetben még megállják a helyüket, de jellemző, hogy egy ilyen megsemmisítő természeti katasztrófából csak alattvalói hűségtől csepegő ömlengéseket tudnak kihozni. Ez a loyaltás különben is az egész korhangulatnak egyik fontos tartozéka, az abszolutizmus és szentszövetség szükségszerű megfelelője. Az európai márciusi forradalmakkal beállott hirtelen fordulatot csak ez előtt a háttér előtt tudjuk megérteni. Az ilyen névtelen alkalmi versek irodalomtörténete bizonyos tekintetben érdekes párhuzamot nyújt a korabeli műkedvelő festők és rajzolók tevékenységéhez. Az irodalomtörténet ezeket a jelenségeket már

nagy igyekezettel és sikerrel tudományos vizsgálat tárgyává tette, de a művészettörténet számára is érdekes távlatok nyílnak a kor művészete alapjainak és hátterének megismerésére.

Az ábrázolás maga ép olyan vérszegény, mint a magyarázat és a vers. Az allegorikus tartalom sokértelmű, de termékeny vonatkozásokban nagyon szegényes, mint eszme szövevényes és ügyetlen egyaránt, mint kompozíció áttekinthetetlen és művésztetlen, vagy legalább is a művészi hatás lehetőségein kívül áll, mint programra felhajtó szellemi energiák nélkül való. Az összeteljesítmény nélküli úgy a vizuális hatást, mint a meggyőző gondolati erőt. Az egész allegorikus apparátus még a barokk-idők nagy örökségéből származik, de hiányzik belőle annak színpadi páthosza, anélkül, hogy a tulajdonképeni biedermeier művészet szoliditását és művészi önelégültségét meg tudta vagy meg akarta volna közelíteni.

Az ábrázolások alatt néha hosszadalmas magyarázatokká dagadt németnyelvű feliratok vannak. Az első lapét egész terjedelmében hozzuk, a többinél ettől annál is inkább eltekinthetünk, mivel a lényegesebb kitételek mindig ismétlődnek:

Ansicht aus der Überschwemmungsperiode am 13—16. März 1838. im Pesth. Lith. Georg. Scheth. Ged. bei A. Leykam in Wien. Nach der Natur gez. v. C. Klette—Leopoldstadt. Ausladungsplatz und das Handelsstandgebäude, sammt Umgebung bis Ofen während der Überschwemmung. Die Leopoldstadt zählte 394 Häuser, wovon während und nach der Überschwemmung 71 eingestürzt und 67 beschädigt worden sind. Pesth, im Verlage bei Ferd. Tomola.

A kép középpontjában a Kereskedelmi palota (Lloyd-palota) áll, Hild János egyik legharmonikusabb alkotása, érdekes kiugró oszlopcsarnokával, ekkor még természetesen a későbbi és az egész építészeti hatást elrontó beüvegezés nélkül. Baloldalt látjuk az ugyancsak Hild János által épített Diana-fürdőt, közöttük nyílik' a Dorottya-utca. Jobboldalon a Duna, a Víziváros és a Királyi várpalota sommás ábrázolása látható. Az előtérben lévő csónakban

három egyenruhás ember közül az egyik evez, két öreg úr és egy gyermek a megmentett holmi mellett vannak. Balra egy tutaj, a háttérben még négy csónak, melyek közül az egyik a Diana-fürdő, egy másik a Lloyd kapujából jön ki. A jobbszélen egy ló úszik.

A következő lap a Terézvárosi Király-utca egy részét ábrázolja. A felirat megemlíti, hogy ennek a városrésznek 1381 háza közül az árvíz alatt 811 omlott be és 404 rongálódott meg. Mélységbe vezető utca jobb sarkán félig beomlott kétemeletes ház, bal sarkán összedőlt kunyhó. A csatlakozó házak ezzel szemben szinte érintetlenül állanak és ez ellentmond az aláírásban foglaltaknak, de a történeti tényeknek is. Az árvíz már elvonult és így természetesen menekülési és mentési jelek nincsenek. Egyetlen élőlény a baloldali kunyhó előtt gubbasztó kutya.

Következik Óbuda ábrázolása a mai Vörösvári-utcával (Halter-Gasse) és környezetével. Óbuda 762 házából a felirat szerint 397 omlott be és 274 rongálódott meg. Vízben úszó fatörzsek és jégdarabok között három, emberekkel és tehenekkel teli mentőcsónak küzd. A vízből kiálló házromok és a háttérben látható házak közül óbudai viszonylatban feltűnően sok az emeletes épület. A háttérben áll a Kiscelli trinitárius-kolostor, akkor már kaszárnya, amerre a menekültek állataikkal tartanak.

A Tabán és a Rácváros, a Víziváros és Újlak árvízképen a felirat tanúsága szerint az itt állott 2489 ház közül 204 omlott be és 235 szenvedett erősebb kárt. A nagy jégzajlásban halászbárkák, csónakok, fatörzsök és gerendák úsznak. Balszélen a gellérthegy sziklabarlang látszik. Egyetlen élőlény a halászbárka tetején összefont karokkal álló ember.

Lipótvárosi részletet ábrázol a részben beomlott Derra-féle ház piactéri nézetével a következő kép. Az itt állott 394 házból 71 omlott be, 67 rongálódott meg. A helyzet körülbelül ugyanaz, mint Barabás vízfestményénél, csak zavarosabb és áttekint-

hetetlenebb. A kép bal sarkán álló ház építészeti részletei jobban kivehetők. Kiette hozzáadásai a falat támasztó gerendákra és a stafázsalakokra szorítkoznak. Az utóbbiak két beszélő polgárból, egy kutyából, batyuval menekülő öregből és kis fiúból állanak.

A Józsefváros képe az árvíz alatt az akkori Német-utcával. Az 1255 józsefvárosi ház közül az árvíz alatt és után 891 beomlott és 113 erősen megsérült. Teljesen romokban heverő utca, kevés alakkal, az előtérben dögölt ló, háttérben a józsefvárosi plébánia-templom, a Ranftl-féle képből ismeretes módon ábrázolva.

A váci gát melletti temető részlete az árvíz után, hosszú szentimentális felirattal:

»Még az emberek utolsó pihenőjét sem kímélte meg a dühöngő elem. Mikor a víztömegek széttépték és átlépték a váci gátat, betódultak a közelfekvő temetőbe és a legrettenetesebb pusztításokat okozták. Sírhelyeket és kriptákat szakítottak fel, koporsókat sodortak el, hullákat dobáltak szét, síremlékeket tettek tönkre, úgy, hogy párszáz sírkereszt úszott a hullámokban és sokan polgártársaink közül most kétségbeesetten keresik drága hozzátartozóiknak megszentelt helyeit; még az a vigaszuk sem maradt, hogy ott kisírassák magukat.«

A kép közepén egy érintetlen nagyméretű klasszikus síremlék áll, hatalmas urnával a tetején, háttérben egy ház, baloldalt talapzaton álló szoboralak. Körülötte kaotikus összevisszaságban nyitott kripták, sőt nyitott koporsók, barokk kőkeresztek, összedőlt fakeresztek stb. A kép az utolsó ítélet biedermeieres arányokra lefokozott hangulatát ábrázolja (5. kép).

István főherceg szerepe a Pest-budai árvíz alatt, aki a felirat szerint az Üllői-út 102. számú házból egy kétségbeesett anyát, három gyermekét és egy 74 éves aggastyánt mentett meg és saját csónakjában biztonságba helyezte. Az említett menekülők a csónokban ülnek, az aranygyapjas renddel díszített főherceg katonai és polgári kíséretével mereven áll a csónak közepén, a

háttérben elhúzódo klasszicista házsorban csak az említett 102. számú emeletes, a többi mind földszintes.

A Ferencváros. A Soroksári-utca részlete az árvíz után. Az 529 ház-ból 438 omlott be és 72 rongálódott meg. Minden romokban hevert, a háttérben álló régi ferencvárosi plébánia-templom és a körülötte álló házak kivételével. Beállítás és kivitel, de a részletek is a józsefvárosi lapra emlékeztetnek. Az utca közepén álló parasztszekér és két ember az egyetlen kiemelkedő pont a sivár környékből (6. kép).

Romokban heverő kietlen városrészek és izgalmas mentési jelenetek váltakoznak tarka sorban Kiette lapjain. De ebben is bizonyos mértékben a kor művészetének két fő áramlata jut kifejezésre: az emberi realitások meg szemléltetése és a romantika. Ez a kettősség végigvonul valamennyi árvízábrázoláson, de különösen az igénytelenebb grafikai sorozatokon. Ezek esztétikai igény nélkül egyszerűen tudósítások akarnak lenni, a riportáznak egy hatásos módja; olyan szerepet játszanak, mint a későbbi hírlapillusztrációk. Ezt a fejlődési vonalat pontosan lehet követni. Mindezek az ábrázolások nem annyira művészi felfogóképességre apellálnak, mint inkább az emberi érzékenységre és a hajlandóságra a felebarátok örömeinek és bánatainak átérzésére.

Tökéletesen más hangulat uralkodik Schwind Károly ábrázolásain.⁵⁾ Ez a sorozat négy lapból áll, melyek folytatólagosan vannak számozva. Mesterük a harmincas években elég gyakran felbukkan Pesten, többek között azzal az érdekes kiállítással kapcsolatban, melyet a pesti evangélikus iskola vezetősége 1834-ben rendezett és ahol az intézet tehetségesebb növendékein kívül több neves pesti művész vett részt: Dunaiszky, Kargling Tóbiás és Henriette, Donát János, Pfretschmer, Orbán Gábor, Heinrich Ede, Einsle Antal és Stanislavskyné. Mellettük Schwindt Károly is szerepel több képpel. Ez a közös kiállítás nagyszerűen igazolja a rajzoló és aquarellfestői készség előkelő helyét a kor nevelési és műveltségi rendszerében, amiről már fentebb szövegtünk. Schwindt maga,

kitől Szépművészeti Múzeumunk néhány olajfestményt, a Székesfővárosi Történeti Múzeum egy pár vízfestményt őriz, a biedermeier festészet tárgyilagos, száraz oldalát közepes eszközökkel képviseli. A félelem, a borzalom, a drámaiasság visszaadásától nagyon messze áll, illetve szándékában sincsen az ilyen kísérlet, de még a kispolgári könnyes szentimentalizmustól is elválasztja józan vérmérséklete. Így az ő lapjaiban elsősorban hiteles adatokat nyerünk Pest építészetéhez és helyrajzához, azaz az árvíz színhelyéhez. Az árvíz csapásainak és a mentési jeleneteknek emellett csak alárendelt szerepe van, kivéve talán a IV. számú lapot, mely az elemi katasztrófa utáni helyzetet tárja elénk. Schwindt lapjai nem litográfiák, hanem rézmetszetek Perlaska Domonkos műhelyéből, ami az éles rajzoknak, tárgyi beállítottságú és biztos szerkezetű képeknek jobban is megfelel.

Az első és minden további lap szignatúrája: Schwindt del, Perlaska se. Baloldalon magyar szövegű felirat: A játékszínpiac térképe Martius 14 d. a veszélyteljes napokban a vízárban, Pesten 1838. Jobboldalon ugyanaz németül. Alatta: In Verlage, bey D. Perlaska Kupferstecher in Pesth. A kép háttérét elzárja a színháznak Aman J. és Pollack Mihály által emelt épülete és a körülötte álló házcsoportok, az ablakaiból kinéző emberek inkább a nyugodt kíváncsiság, mint az izgalom és a kétségbeesettség hangulatát érzetik. A víz alatt álló téren csónakok cél- és irány nélküli mozgásban. Utasai nagy lelki nyugalomban ülnek vagy állnak, itt-ott átköszönnék és a nagy katasztrófa alatt is jólnevelt pesti polgárok maradnak (7. kép).

A II-ik számú lap felirata: Városház piacza 1838. márc. 15.-iki borzalom napján Pesten. (Ugyanaz németül.) Csak látszólag mozgalmasabb, itt-ott egy kinyújtott kar, a balszélen a csónakból vízbe bukó ember, a gázoló lovas stb. élénkítik. A hangsúly ez esetben is az architektúrán van. Zárt tér, amelynek tengelyében még a régi XVIII. századi egyemeletes városháza áll. Jobbra a

régi Piarista ház (Glöckelsberg-palota. Bosco Spazz alkotása) és a belvárosi templom tornyai.

A III-ik lap tárgya és felirata: Budapest képe a vészteljes vízár napjaiban, Martius 16. d. és 17. d. 1838. Átkelés a kiáradt Dunán zajló jégdarabok között. Jobboldalt a Lloyd-palota, baloldalt a királyi vár. Háttérben a Gellérthegy menekülőkkal. Középen a Nádor-gőzös. Előtérben két csónak, a baloldalin műszaki katonaság hatósági embereket szállít, a jobboldalon evező parasztok polgáriruhás személyeket visznek.

A IV-ik lap felirata: Széna-piac képe a vízár után 1838. Mart. 17.-kén. Menekültek egy szárazon maradt szigeten, a mai Calvin - téren, jobbsarkán félig romban heverő alátámasztott ház. Háttérben a református templomba menekülő emberek, a középen cirkáló csónakok.

Schwindt és Kiette közös műve volt a Hürlimantól Parisban acélba metszett két lap a következő signaturával: Schwindt rajz. Ábrázolások Klette-től. Hürlimann metsz. Parisban. Alatta a kép címe négy nyelven, Színház-tere, Theater-Platz, Place Du Theatre, Teatre Place. A Német Színház előtti tér (mai Vörösmarty-tér). Háttérben nyílik a Váci-utca, a copf-stílusú sarokház cégtábláján három majom a Kristóf-tér sarkán megint Pest város jellegzetessége a Nagy Kristóf. A mentőcsónakokban egyenruhás és polgári ruhás emberek, bal előtérben egész család. Teljesen hiányoznak a néprajzi érdeklődést kielégítő magyarruhás alakok mind a két párisi lapon (8. kép).

A II-ik Hürlimann-metszeten (Rózsa-piac, Rosen-Platz, Place des Roses, Rose Place) a régi pesti városháza hátsó nézetét látjuk. Körös-körül neoklasszicista stílusban épült házak, csak a jobboldalon álló egyemeletes épület homlokzata tükrözi kiképzésével még a Louis-Seize ízlést. Az ablakokból végig tarka ruhás emberek néznek ki, nem kétségbeesett hajótöröttek, hanem inkább kíváncsi szemlélők, páholyban ülő közönség. A csónakokban állók és ülők

sem végeznek mentési munkát. Az egész jelenet inkább hatósági kiszálláshoz hasonlít. A középső csónakban több analógia alapján István főherceg és kíséretét lehet felismerni. A gondos kivitelű lapok merev kompozíciója már nem kelti annyira a tragikus genre-képek benyomását, teljesen mentesek az epikus-anekdótaszerű előadási modortól és a szentimentális ábrázolási szándéktól egyaránt.

A Schwindt- és Klette-sorozathoz sorakozik az a hat nagyobb igényű lap, mely Trentsenszky József, 1826. óta (?) budai, későbbben bécsi litográfiái műhelyében készült. Hozzátartozik még hat külön lapra nyomtatott szövegrész, melynek fedőlapján a következő cím olvasható: Sechs Unglücks scenen aus den Tagen der Überschwemmung von Ofen und Pesth vom 13. bis 18. Maerz 1838 mit angefügten Texte von F. C. Weidemann. Gedruckt bei Anthon Benkó. A szövegek az egész esemény leírását adják kronológiai sorrendben, csak mellékesen térnek ki a hozzátartozó litográfiákban ábrázolt helyzetekre, különösen kiemelik a károsult és a mentésben résztvett személyek neveit és körülményeit. A leírásban valami mohó lendület nyilatkozik meg, melynek a vad menekülési jelenetek is megfelelnek némileg, igaz, hogy jóval bizonytalanabb ábrázolási készséggel. Kivétel csak az I. és VI. lap, ahol István főherceg jelenléte csillapítólag hat a kedélyekre és — tovább igazán már nem is mehetett a pesti polgárok hódolata — még a fékevesztett elemre is. A képek alatt a szignatúra és a felirat hatszor ismétlődik: Litogr, und zu haben bei Jos. Trentsenszky, Wien und Pesth. Unglücks scenen aus den Tagen der Überschwemmung von Ofen und Pesth vom 13. bis 18. Maertz 1838. A táblák a következő részleteket örökítik meg. 1. Színház-tér (mai Vörösmarty-tér). 2. Király-utca (a Vadász-kerthez címzett szeretet-ház romjai). 3. A Kiette- és Schwindt-féle szériából ismeretes Derraház, ezúttal rohanó menekültekkel. 4. Széna-tér (Calvin-tér) hasonló beállításban, mint Schwindt azonos témájú képe (9. kép). 5. A Ser-

főző-utca. Ezen a lapon a bal sarokban úszó bölcsőn valami signatúrához hasonló monogramm díszeleg, mely azonban inkább ornamentális mintának látszik. 6. A Rudas-fürdő. Előterben csónakban István főherceg és kísérete.

Az ábrázolt architektúrák a fontosabb középületek esetében fedik a tényállást, a kisebb házak azonosítása nehézségekbe ütközik. Itt még a bőbeszédű kísérőszöveg is csak gyenge támpontokat tud nyújtani. A sorozatból színezett változat is készült ráragasztott címkékre nyomtatott rövidebb feliratokkal. A Trentsenszky-féle litografiák szerzőségét illetően *egy* 11 árvízjelenetet ábrázoló külön lap nyújthat némi felvilágosítást, melyen a Trentsenszky szériából három darab majdnem szó szerint ismétlődik (Derra-ház, Széna-tér és Király-utca) két darab nagyobb változtatással át van véve a Schwindt-féle sorozatból (Színház-tér és Városház-tér), egy pedig (a Ferencváros) a Klettétől rajzolt kiadványból. Kilenc kép (csak a Széna-tér és a Király-utca hiányzik) még egyszer ismétlődik egy fametszet-sorozatban a Vándor című folyóiratban (1839.) Kolmann metszésében. Témák és ábrázolások e szerint annyira összekuszálódnak és szerteágaznak, hogy az áttekintés és szíjjelválasztás bizonyos nehézségekkel jár. Annyi biztosnak látszik, hogy az egyes képek és jelenetek két östípusra mennek vissza, Kiette Károly és Schwindt Károly ábrázolásaira. De a mozgalmas jelenetek feltétlenül egy harmadik művész közreműködésére vallanak. így tanulságos bepillantásokat nyerünk az akkor még gyermekcipőben járó magyar litográfia műhelytitkaiba.

Trentsenszky kiadásában megjelent még két nagyon népszerű lap »Erinnerung an Pesth und Ofen 1838.« felirattal, mely Pesten a Grimm-cégnél volt kapható. Schwindt tervezői vagy rajzolói közreműködésére ez esetben nem lehet gondolni, az egész mozgalmas jelenetek elég távol állanak a mester száraz és merev pedantériájától. Megható és a nézők meghatottságára számító jelenetek ezek.

Az egyikben a hullámokban úszó ágy látható egy síró és egy alvó gyermekkel. Előttük hosszúhajú, bajuszos, magyar típusú férfi úszik. Háttérben közelebről meg nem határozható templom, a jobb parton romok mögött nagyobb klasszicista háztömb. A második képen lóháton ülő csikós ruhájú férfi, hátára gyermek kapaszkodik, baljával alélt asszonyt vonzol, mögötte romokban álló ház és egy fa- vagy jégdarabba kapaszkodó leány. Háttérben a tökéletesen elrajzolt Gellérthegy. Az alatta elterülő városrész fekvésénél fogva a Tabán lehetne, bár a helyrajzi és építészeti helyzet határozottabb azonosítást nem enged meg. A két lapról nemcsak színezett változatok készültek, hanem ismerünk olajjal kifestett példányokat is. De ezek is feltétlenül 1838-ban keletkeztek, mert a keretek egykorúak, amit többek között a rajtuk látható, a litográfiákon szereplővel teljesen azonos feliratok is igazolnak.

Az előkelő műkedvelők társaságából való Collar Ferenc lovag is, aki mint rajzoló, litográfus és fametsző dolgozott. Az utóbbi technika akkor meglehetősen ritkán szerepelt, a korajç teljesen háttérbe szorította. Formai tekintetben nagyon kezdetleges munkái elég gyakran szolgáltak könyvillusztrálásra. így Collar készítette Mathes J. latin munkájához a régi esztergomi várról és annak maradványairól a kőraj ç-mellékleteket. A négy lapból álló árvíz-sorozatát viszont megint a fametsző technikával készült. Az ábrázolt részletek és jelenetek a következők: A józsefvárosi templom homlokzatképe. Körülötte összedült házak és kunyhók, csónakok és tutajok, úszó emberek és bútordarabok. Egy további lapon (10. kép) csak a terézvárosi plébánia templom, két emeletes és két földszintes ház áll még épségben.⁶⁾ A többi úgy látszik nem volt elég szilárd és összedült. A harmadik lap a Német Színház és Színházter sematikus képét ábrázolja. Az előtérben István főherceg és kísérete lehetetlen mélyjárású és elrajzolt csónakban. A negyedik lap a szintén erősen elhibázott református templomot mutatja be. A teret szegélyező házak aránylag épségben maradtak. Az árban

cél és irány nélkül csónakok mozognak. Feltűnő a töménytelen helyesírási, szó- és mondat szerkesztési hiba úgy a magyar, mint a német szövegben.

Három lapot Reichert Henrik rajzolt köre. Az egyiknek a tiszta nyeresége Pest és Buda árvíz károsult lakosainak, a másiké az esztergomiaknak volt szánva. Az első a város összlátképét északról, körülbelül a mai Margithíd helyéről felvéve, a másik délről mutatja. Az előbbi lényegtelen eltérésektől eltekintve majdnem szószerint megegyezik egy Richtertől rajzolt és C. Medautól Leitmeritzben litografált ábrázolással. Feltétlenül a Richteré volt a mintakép. Nem annyira árvíz képet, hanem inkább geológiai világtasztrófát, egy új jégkorszak kezdetét nyújtja a másik Reichert-féle lap, ahol a hatalmas, egymásra torlódó jég-tömbökben jelentkező elem már megsemmisítő fölényben van. A partokon még látható épületek csak keretként hatnak és az előtérben látható emberi alakok csak egy némajáték kísérteties szereplői lehetnének. Egy további Ludwig Seitletől litografált és Joseph Haffnernél Linzben nyomtatott árvíz kép megkísérli a víz- és jég-tömegek hasonló túlozása folytán előállott sivárságot kisebb- és nagyobb vízi járművek alkalmazásával ellensúlyozni. Azelért benyomás leginkább tengeri csatához hasonlít, melyben a zászlóshajó sem hiányzik a kép középpontjában látható nagy gőzös alakjában.

Igényesebb díszlapnak készült a budai Lövész Egylet tulajdonában levő olajfestmény után készített és Szakrnáry Józsefnél Budán megjelent színes litográfia (11. kép). Felirata: Die Fabrik-gasse am 16. März 1838, Dem Hochherzigen Ritter in Todes Gefahr von 3 bis 9 Uhr Früh Herrn Franz Mayer bürgl. Schiffmeister zu Pesth widmet diese Denk-Blatte in nahmen dankbarer Nachbaren obbenanter Gasse.« Már a felirat világosan elárulja az ünnepléses szándékokat. Az ábrázolt emberi alakok élettelenek és merevek, szoborra fagyott északi kísértetek, alkalmasint Kaszás István sebész-mester (Magister der Chirurgie) jóvoltából.

Szinte teljesen a komikum jegyében fogant Reiss tüzérkáplár ceruzarajza a pesti Vakok Intézete képével (12. kép). Ez egy hosszúra nyúló L-alakú földszintes háztömb, falaiban statikailag teljesen lehetetlenek látszó résekkel. Bizonyos primitív varázst kölcsönöznek ennek a lapnak a figurális részek, melyek minden mozgás, kifejezés és élet nélkül töltik ki az előteret. De még az önkéntelen paródia eme együttesén belül is feltűnik a nagy középső falrészben álló egymás kezét fogó két fiú, az egyik madárkalitkával a kezében.

Szintén csak szerény rajzbeli készséggel rendelkezett Kunike doktor, kinek Schmidt J-től kiadott litográfiáján a következő feliratot olvassuk: Ansicht der durch die Überschwemmung vom 13. bis 16. März 1838. zerstörten Hauser bei der Josepfstaedter Kirche im Pesth. A templomépület úgy hat, mintha egy építő játékszekrény köveiből emelték volna. Különben csak az előtérben búsuló károsultak a fontosak, a helyrajzi igazodás tökéletesen mellékes.

A rajzolni tudás legalsóbb határán mozog több fametszésű lap, mely J. Bermann-nál, Bécsben jelent meg a következő felirattal: »Scenen aus der Überschwemmung in Pesth im Jahre 1838. Erre a feliratra valóban szükség is volt, mivel ár víz jelenetről van ugyan szó, de a gyér tájképi elemek mindenre emlékeztetnek, csak Pestre nem. A jelenetekhez valami operettszerű valószínűlenség tapad. A menekvést keresők mozgásai inkább nyugodtan üdülő úszókra emlékeztetnek. Az egyik lapról még egy változat ismeretes, melynél a jobboldal ábrázolása tükörképben a balszélre csúszott, míg helyében a félig leomlott ház érdekes bepillantást nyújt egy rendszeren berendezett biedermeier szobába (13. kép). Az ilyen lapok készitési módját illetően nagyon tanulságos támpontokat kapunk egy negyedik, szintén Bermanntól kiadott árvízképben, amelyben az említett szoba és a benne imádkozó két nő most már az egész árvíz jelenet tengelyévé lesz, de tükörképben a kép bal oldalára kerül. Amit tehát az ábrázolási témák keresztezése és

a művészek betársulása körül már a Kiette- és Schwindt-féle sorozat esetében tapasztaltunk az most az árvizábrázolás mélyebb rétegeiben úgy jelentkezik, mint a változatos kölcsönzéseknek, plágiumoknak valóságos lánckereskedelme.

Különös vonzóereje volt a Színház-téri (Vörösmarty-tér) helyzetnek. Ezt a képet ugyanis majdnem mindenik sorozat megörökíti. Azonkívül a különlapok is gyakran hozzák, főleg István főherceggel kapcsolatban. Egy ilyen hosszú német felirattal ellátott fametszetben tengeri méretű vihartól felkorbácsolt hullámokat látunk, amelyekkel a nyugodtan továbbbikló, ezúttal is gyakorlatilag lehetetlenül mély járatú csónakok feltűnő ellenében állanak. Egy másik kisméretű lap »Theater-Platz im Pest am 13-ten März 1838.« szorosabban követi a Schwindt-féle fogalmazást.

Az ősök hosszú sorára tekinthet vissza az a különböző kezektől származó és össze nem tartozó fametszet, amely délről adja Buda és Pest egész látképét (14. kép). A XVII. és XVIII. századi fa- és rézmetszetek világát és hangulatátélve zzzük itt, amely kivált a céhleveleken és a vándor-könyvekben hosszú utóvirágzást ért el, archaizáló ábrázolási módjával, sőt tudatosan régies betűtípusaival íme felbukkan az 1838-as árvíz idején is. A Gellérthegyről felvett és tízsoros felirattal ellátott (Darstellung der schauerlichen . . . den Nothleidenden hülfé zu leisten) egyik lapról színes változatunk is van. A másik körülbelül a Ferenc József-híd magasságából van felvéve és felirata 21 sorból áll »Beispiellohsen furchtbares Unglück . . . die Summe von 3000 annehmen«. Ezen a topográfiai helyzet, minden kezdetleges rajzkészsége ellenére, még az egyes épületek körvonalait tekintve is helyesen van nagyjában visszaadva.

Itt meg a következő lapok említendők: A Rókus-kórházat és kápolnát sommás rajztehetséggel ábrázoló metszet E. Strasser-tól. A homlokzatot díszítő szobrok még a régiek. Jobb sarokban érdekes tempio-alakú csarnok. Felirat: Ansicht des Bürger-

platzes in Pesth am 16-ten März 1838. Egy színezett rézmetszet Buda ábrázolásával egy Dunai átkelést nyújt. »Die Überschiffung mit dem Dampfschif von Pesth nach Ofen während der Überschwemmung. 1838.« A nagyobb budai objektumok csak nagyobbjában hasonlítanak az ismert típusokhoz. Egy további lapon »Überschwemmung von Ofen und Pesth nach der Natur gezeichnet. Lith.« felirattal, melyen Budavára egészen valószínűtlen távlati és tájképi beállításban mint egy sziget emelkedik ki a víztömegeből. A külföld érdeklődését és részvétét igazolja a »Neuer Dresdener Wirtschafts-und Wohliährts-Calender 1839.« című kalendáriumban megjelent rézmetszet kilencsoros német magyarázattal. »Namenloser Jammer herrscht zu mildern.« Jobb sarkán olvasható: Zu haben in der Stadt, Fischhof Nr. 515.

A művészi ábrázolás módja és készsége Pesten a 30-as években olyan elemi csapással szemben, aminő az árvíz volt, egyszerűen tehetetlennek bizonyult. De ez nemcsak a mi szerényebb viszonyainkra jellemző, hanem az egész középeurópai biedermeier-világra. A gondterhes meghatottságon és a panaszos kétségbeesésen felül hiányoztak a heroikus gesztusok, mind az áldozatok, mind a mentők oldalán. Hiányzott egy Delacroix, egy Géricault. Az ezeken az ábrázolásokon belül elérhető legmagasabb lelki forma a nemes szívűség (hochherzig) volt, mely kifejezés már a feliratokban is gyakran szerepel, mind István főherceggel, mind Meyer hajósmesterrel kapcsolatban. A legáltalánosabb hangulatjelző pedig a szentimentális érzések túlfűtöttsége. Ha ez elmarad, az emberek és a jelenetek megmerevednek (Schwindt), vagy átcsapnak a tudatos (Forray), esetleg önkénytelen humorba (Reiss káplár, Szakmáry-féle lap). Nem is kell külön hangsúlyozni, hogy ez az áldramaiság, a cselekmények és szenvedések állandó fortissimója épp annyira fárasztóan, sőt komikusan hat, mint Schwindt vagy gróf Forray lapjain a menekülőknél és mentő hősöknél nyugodt, szalonképes viselkedése. Bár tagadhatatlan,

hogy ezek az ábrázolások minden tekintetben felette állnak a legkisebb dolgokban is örömet lelő, széles mederben folyó, elbeszélő modorukkal a pesti árvízképek átlagának.

Az árvízkatasztrófa képes visszaadásaiból tehát a reagálásoknak, állásfoglalásoknak, gesztusoknak és élethangulatoknak három különböző csoportja tűnik elénk. A legelső, a riportázsszerű rétegben túlzás, láрма, életveszély és kétségbeesés paroxizmusa jelentkezik vastagon rárakott taglejtésekkel, arc mimikával. Az előkelő műkedvelőknél és a krónikaszerű előadásokban polgárian kimért viselkedés, jó gyermekszoba található. Végül tudatosan rendezett szentimentális színpadiasság látható Ranftl, Kiette stb. adalékaiban. Mint egy szellem- és lélektörténeti spektrumban úgy kapjuk a pesti élet jelenségeinek és hangulatainak fénytöréseit a képeken, itt-ott meglepő, szinte kísérteties spontaneitással Hirtelenül riktó világításba kerül a kulturális és társadalmi valóság utolsó hátteréig minden. Hosszú az út Barabástól és Ranftl-től Reiss káplárig és a legutóbb tárgyalt lapok névtelen szerzői-ig. De éppen a tudásban és kifejezés visszaadásban észlelhető nagy távolságok alkalmasak arra, hogy éreztessék a nagy árvízkatasztrófa által kiváltott érzébeli és szemléltető lehetőségek egész skáláját. A pesti árvíz talán több lényeges pontban másképpen folyt le, más képeket és jeleneteket nyújtott mint az ábrázolások, amiről az olvasó e könyv többi fejezetében bizonyosságot is szerezhet, de a kortársak szemére és képzeletére kétségtelenül a fent leírt szellemben hatott.

Ezek a hatások kizárólagosan a festészetben és a grafikában, kivált pedig az akkor még egészen fiatal litográfiában fejeződtek ki. Az ily természetű ábrázolásokra meglehetősen alkalmatlan szobrászat teljesen néma maradt, annak ellenére, hogy legjobb képviselője az akkori Pesten, Ferenczy István személyileg is az árvízcsapás kellős közepébe sodródott. Különös azonban, hogy még az emlékérem-szobrászat is, mely pedig egyenesen hivatva van nagyobb és kisebb események történeti megrögzítésére, tökéletesen

hiányzik. Nem akad Gohl Ödön lelkiismeretes összeállításában, sem a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának, sem a Székesfővárosi Történeti Múzeum gazdag gyűjteményeiben olyan darab, mely még akárcsak távoli vonatkozásokat is árulna el az 1838-as pesti árvízzel. Lényegesen másképen áll a dolog az építészet esetében, melyről könyvünkben hivatott tollból külön értekezés számol be. Az, amit ennél a természeti eseménynél legsúlyosabb csapásnak éreztek, ami a legnagyobb kárt jelentette, az összeomlott épületek óriási tömege, a szinte teljesen letűnt városrészek, az városépítészeti szempontból üdvösnek bizonyult, mert szabad teret nyújtott egész építésznemzedék számára, amely aztán a feladatok nagyságával maga is egyre magasabbra nőtt. E mesterek jóvoltából, törekvéseiknek és alkotásaiknak végső eredményeként szinte varázsszóra keletkezett az új, egységes, klasszicista-vertű pesti városkép. Az öreg Duna, amely Buda és Pest városoknak egészen páratlan tájképi varázst kölcsönöz és amely a kétparti városra sajátos festői jellegét és hangulatát örök időkre rányomja, ez esetben mind tragikus, mind jó értelemben sorsszerűnek bizonyult. Így megértjük, hogy a táji környezet a várossors egyik leglényesebb tényezője. Ez a történetföldrajzi megismerés a pesti árvíz esetében is tökéletes igazolást nyert: hisz a pusztítások a szunnyadó kultúrtendenciáknak egész sorát váltották ki és egységes veret adtak egy, az építészet világtörténetében is csak ritkán tapasztalható építőlendület útján az egész városképnek egy egész századra.

Jegyzetek:

- ¹⁾ *Lyka Károly*: A táblabíró vil ág művészete. Budapest, 1922. 27. 1.
- ²⁾ *Horváth Henrik*: Magyar Művészet XII. 1936. 76.
- ³⁾ *Horváth Henrik*: A régi Buda és Pest a művészet tükrében. Magyar Művészet XIII. 1937. 1.
- ⁴⁾ *Schoen Arnold*: Stettner és leánya. Múbarát I. 1921. 78.
- ⁵⁾ *Róssaffy Dezső*, *Schmidt Károly*: Múbarát I. 1921. 49.
- ⁶⁾ Szövegünk korrektúrája alatt került ennek a lapnak eredeti rajza a Székesfővárosi Történeti Múzeum birtokába.

1. kép. Árvízjelent a Józsefvárosban, Ránftl János: Mátyas olojfestmény, Szekesfővárosi Történelmi Múzeum.

2. kép. Schmebzer János Bemát : Háro Wesselényi Miklós, vízfestmény 1877.

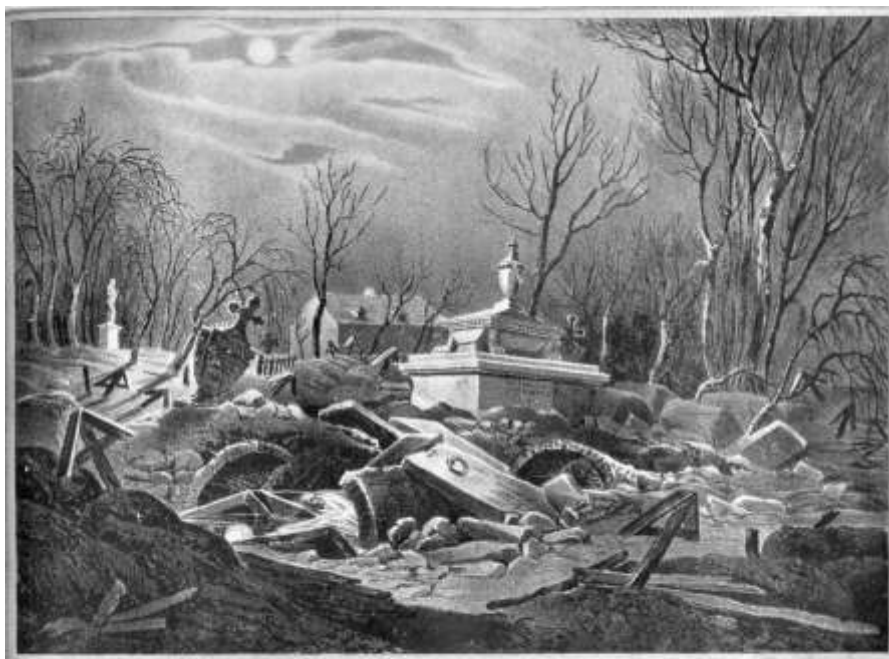
Székesfehérvári Történelmi Múzeum.

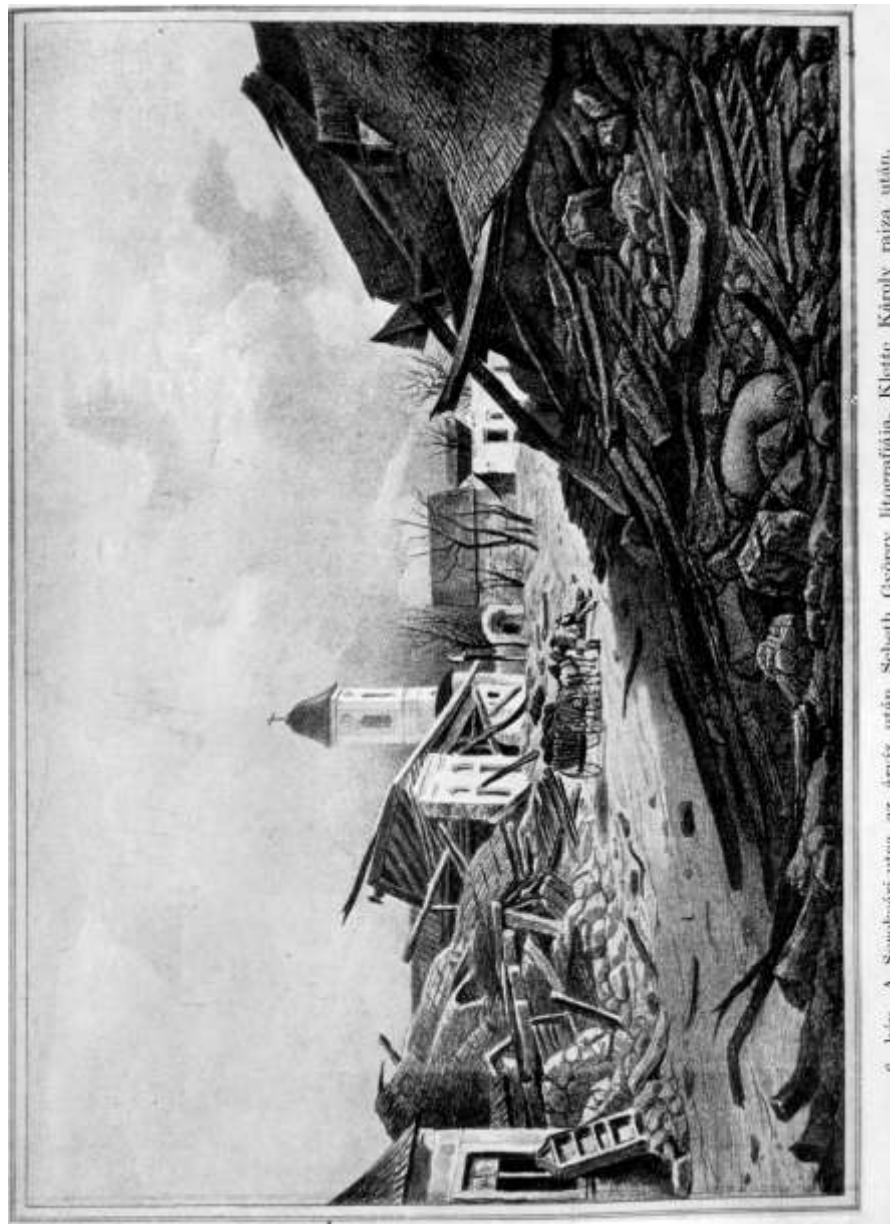
3. kép. Gr. Forray István: Mentési jelenet, vízfestmény, Szekesvárosi Történelmi Múzeum.

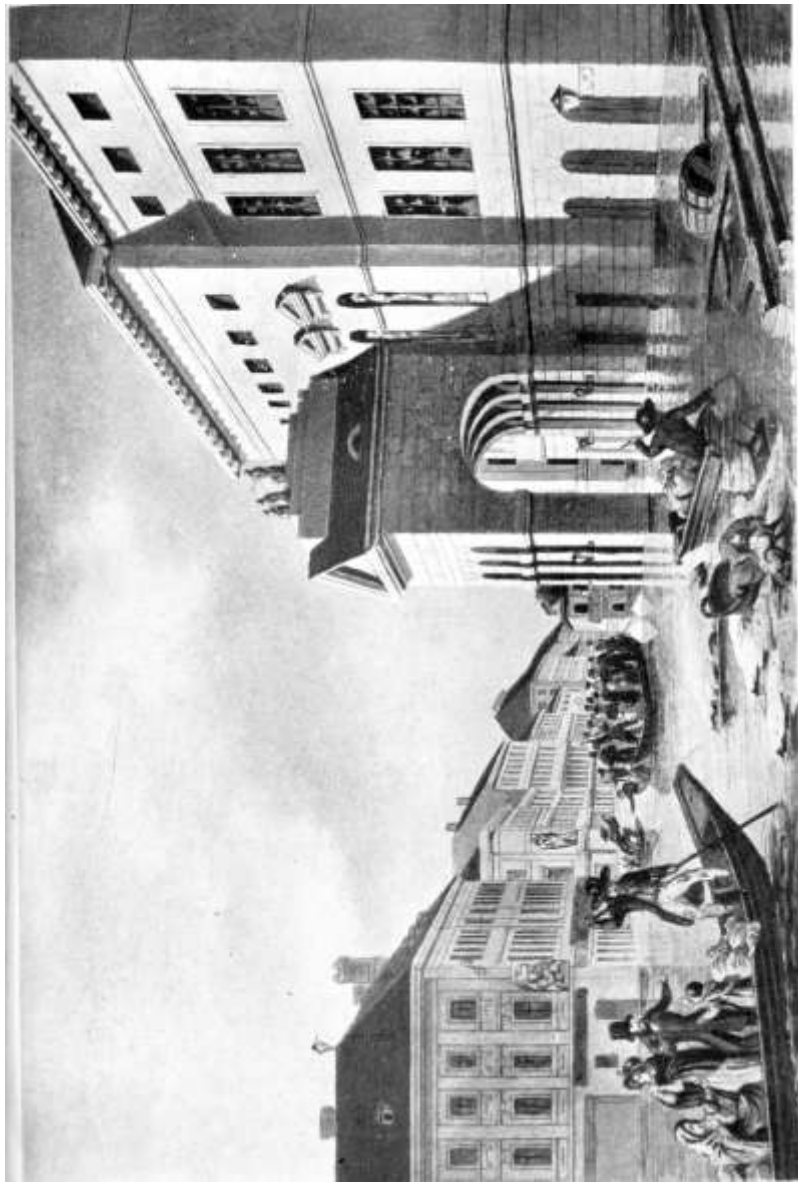
4. kép. Gr. Forray István : Pesti utcaszélem, vízfestmény.
Székesfővárosi Történelmi Múzeum.

5. kép. Temetőrészlet az árvíz után,
Scheth György litográfiája Klette Károly rajza után.

6. tábla. A Somkésári-utca az árvíz után. Scheth György Itogersfája. Klotte Károly rajza után.

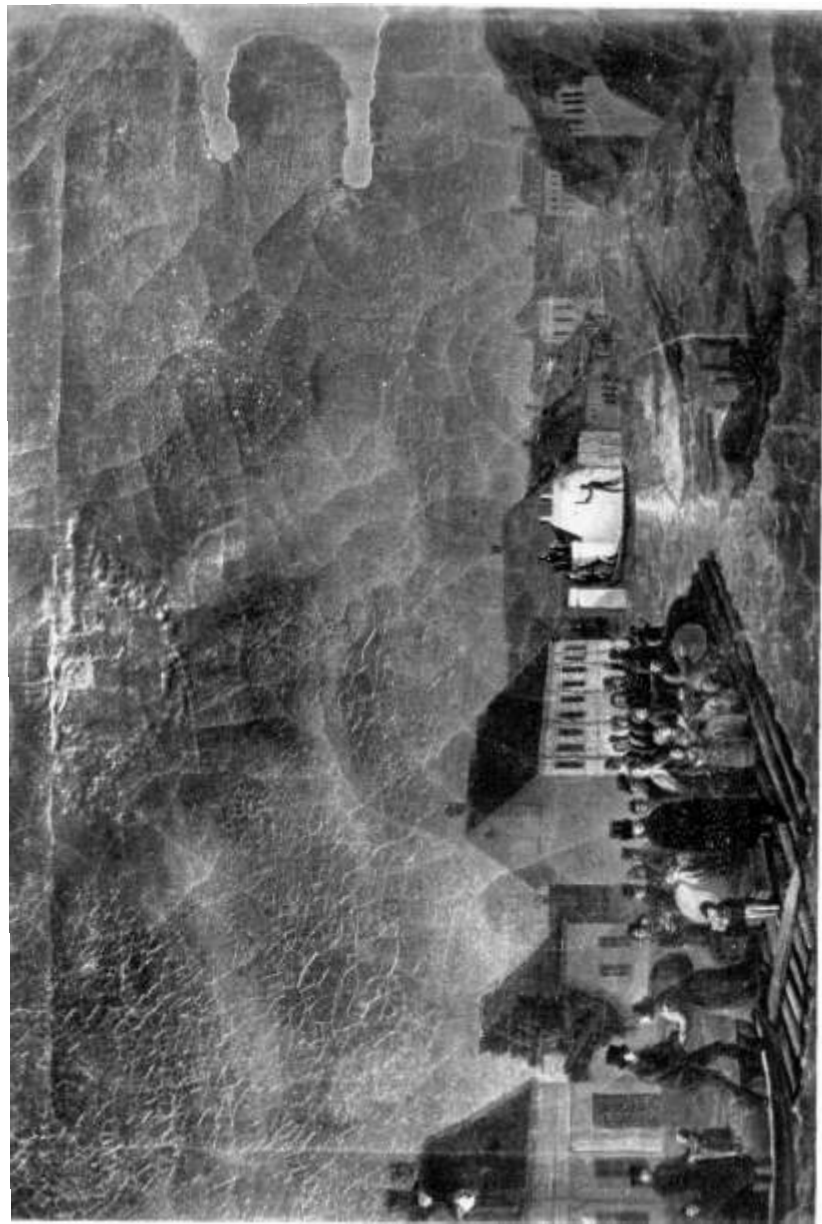
8. kép. A Színház-tér (ma Vörösmarty-tér). Színes rézmetszet.
Rajzolta Schwind Károly, festette Klette Károly, metszette Hürlimann.

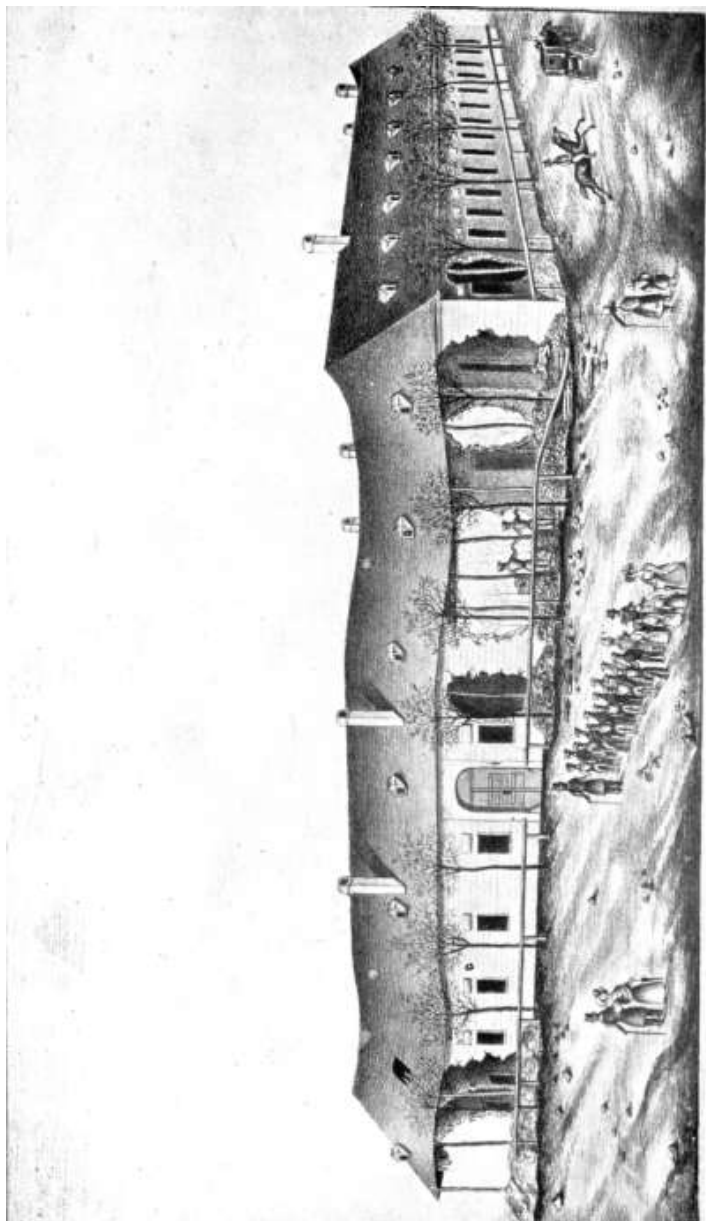
9. kép. A Széna-tér (ma Kalvin-tér), Tremisensky József litográfiája.

10. kép. A Nagymező-utca, Lovag Collár Ferenc rézmetszete.

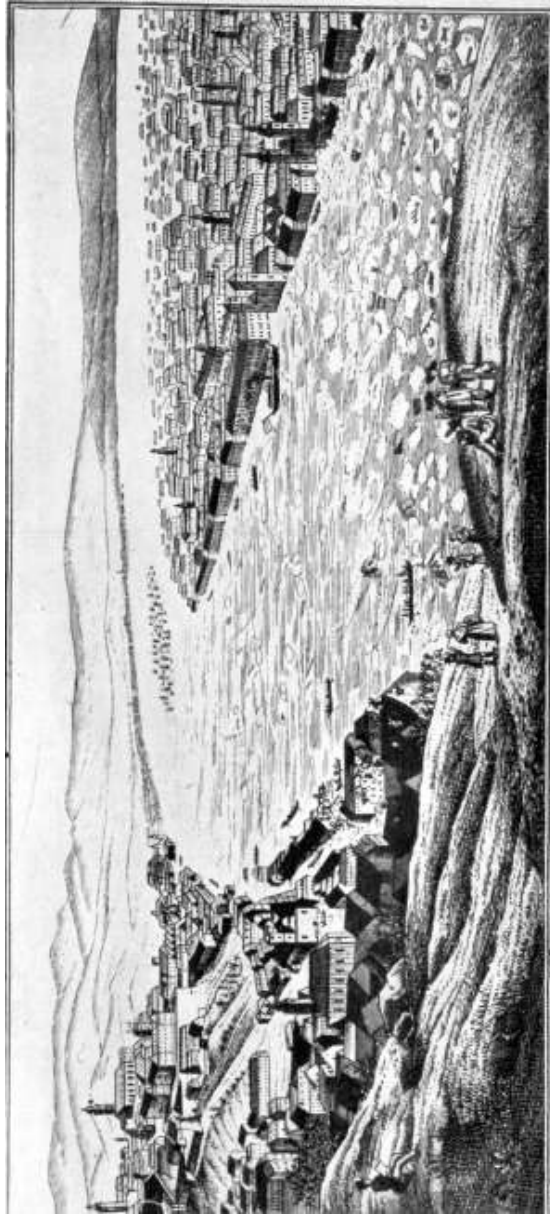
11. kép. Kaszás István: A Győr-utcai képe északról az árvíz alatt. A Budai Lovász Egylet tulajdona.

12. kép. A Vakok intézete az árvíz után, Reisz tűzérképlár rajza után.

13. kép. Becomló pesti házak. Fatszvet, megjelent J. Hermann-nál, Bécsben.

Darstellung der schauderlichen Überschwemmung der Städte Ofen und Pest mit ihren Umgebungen, durch das Ausdringen der Donau am dem
 Bogen am 1. März 1838, wobei das Wasser um 15 bis 16 in der Nacht (20. Sep. 43) höher errichtete und war als um 4. Sept. 31. Dieser als im Jahr 1775. Eine
 große Anzahl von Häusern stürzte ein, welche Hand in den Häfen an vielen Stellen eingingen, und das Wasser den dem großen Druck des überaus hochgehenden
 gegen Verones in dem letzten Sandboden die Fundamente bald erreicht und hart beschädigte. Hierbei fand sich auch hauptsächlich noch großer Mangel an
 Nahrung ein. Die Befürzung der Einwohner war ungemein groß, und besonders am 13. dem vortreten der Nacht, weil das Geräusch der Wellen das Lärmen der
 Schiffe, das Krachen der Gemauer nicht ausfügte. Aufmerksam Jammer herrschte in den Städten, denn die Schwere des Schicksals war zu furchtbar. Der
 Versuch der Verwüstung, war so groß, daß das harte Verhängnis tausende und tausende reichte. Das Jammergeschrei nach Schiffs reichte ungenau
 weit. Sein Schaus zu schauen, von den anhängenden Pfaffen, oder seine Dabe zu retten aus den verhängen Bögen, daran war nicht zu denken,
 weil glücklich demjenigen, welcher mit dem Leben davon kam. Es ist traurig, daß nur zu viele Menschen dieser Art auch ein Opfer wurden. Es war ein seltsames
 eher Jammer, daß ein Mensch garuch schaudern muß. Von Seite der Behörden, wurden die äußersten Maßregeln getroffen um den Nothleidenden Wasser zu leisten.

14. kép. Budapest, látképe az árvíz alatt. Színezett fémnyomat.